

Marcus Aurelius dahil olmak üzere çeşitli Roma imparatorları tarafından korkunç cezalara çarptırılmıştır. Öte yandan Tertullian ve Lactantius gibi erken kilise babaları, pagan Roma tarafından baskı gördükleri dönemlerde inanç hürriyetinden yana görüşler ortaya koyarken Hıristiyanlığın Bizans İmparatorluğu'nun resmî dini haline gelmesiyle birlikte kilise ve devlet otoriteleri paganlara, heretiklere ve diğer din mensuplarına karşı baskıcı ve hatta yok edici tavır içerisinde olmuştur. Benzer durum, Erasmus gibi Rönesans dönemi hümanist Katolik düşünürleri için de geçerlidir. Aynı şekilde Katolik kilisesinin baskıcı uygulamalarına karşı sistematik biçimde müsamaha fikrini savunan John Locke gibi (*Epistola de Tolerantia*, 1688) Protestan bir düşünür de İngiltere'de yaşayan Katolik azınlığın ve ateistlerin siyasî sebeplerden hareketle tolerans uygulamasının dışında tutulmasını gerekli görmüştür.

Bütün bu hususlar, tolerans kavramının hiçbir zaman sınırsız olarak anlaşılıp uygulanmadığı, en toleranslı toplumların bile kendi düzenlerini tehlikeye sokacak düşünce ve inançlara göz yummadığı gerçeğine işaret etmektedir (Batuhan, s. 14-17). Nitekim XVI. yüzyıldan itibaren tolerans kavramı etrafında yapılan tartışmalarda toleransın sınırları ve epistemolojik / etik izâfiliğe dönüşme tehlikesi gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Voltaire ve David Hume gibi septik filozoflar hakikatin bilinemezliği ve izâfiliği düşüncesinden hareketle tolerans ilkesini savunurken Spinoza, Milton, Lock, Kant ve Stuart Mill gibi rasyonalist düşünürler, daha önce Sokrat, Erasmus ve Montaigne tarafından da ileri sürüldüğü gibi kilise veya devlet otoritesine karşı ferdin muhtariyetini ve insan aklının üstünlüğünü öne çıkarmışlardır. Bu düşünürlere göre hakikate ancak özgür düşünme, tartışma ve diyalog yoluyla ulaşmak mümkünken aynı şekilde inanç da zorla değil ferdin kendi isteğiyle benimseyebileceği bir şeydir. Toleransın sınırı noktasında ise demokrasi konusunda olduğu gibi devletin güvenliğine aslı bir tehdit oluşturmama (Lock) ya da başka fertlere zarar vermeme (Mill) gibi ilkeler esas alınmıştır. Bugün Batı ülkelerinin anayasasında veya yerel hukukunda din ve vicdan hürriyeti şeklinde yer alan tolerans ilkesi dayandığı prensipler ve sonuçları açısından hâlâ üzerinde tartışılan bir konudur. Kilise bünyesinde ise daha ziyade dinler arası diyalog kapsamında ya da homoseksüellikle bağlantılı olarak gündeme gelmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- St. Thomas Aquinas, *The Summa Theologica*, London 1916; Hüseyin Batuhan, *Batı'da Tolerosan Fikrinin Gelişmesi I*, İstanbul 1959; J. Katz, *Exclusiveness and Tolerance*, New York 1962; E. Labrousse, "Religious Toleration", *Dictionary of the History of Ideas* (ed. Philip P. Wiener), New York 1973, IV, 112-121; *The Code of Maimonides* (Mishneh Torah), New Haven 1977, III, 117, 143; St. Augustine, *City of God*, London 1972; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, 104-105; *Religious Traditions and the Limits of Tolerance* (ed. L. J. Hammann – H. M. Buck), Pennsylvania 1988; L. Jacobs, *The Jewish Religion: A Companion*, Oxford 1995, s. 560-561; Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloğa*, Ankara 2001; M. Novak, "Aquinas and the Heretics", *First Things*, LVIII (1995), s. 33-38; I. Bejczy, "Tolerantia: A Medieval Concept", *Journal of the History of Ideas*, LVIII/3, New Brunswick 1997, s. 365-384; A. Fiala, "Stoic Tolerance", *Res Publica*, IX (2003), s. 149-168; G. J. Dalcourt, "Tolerance", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, XIV, 192-193; M. Cranston, "Toleration", *The Encyclopedia of Philosophy* (ed. P. Edwards), New York-London 1972, VIII, 143-146; D. Sperber, "Heresy", *EJd.*, VIII, 358-362; J. Pohle, "Toleration, Religious", J. Wilhelm, "Heresy"; F. E. Gigot, "Judaism", *The Catholic Encyclopedia* (<http://www.newadvent.org/cathen>); "Toleration", *The Internet Encyclopedia of Philosophy* (<http://www.iep.utm.edu/tolerati.htm>).

SALİME LEYLA GÜRKAN

MÜSAMERE

(المسامرة)

Geceleyin yapılan eğlenceli sohbet.

Araplar gece sohbetleri için **semer** (ay ışığı veya ay karanlığı) kelimesini kullanmışlardır. Bu sohbetlere, genellikle karşılıklı konuşma tarzında geçtiğinden **semr** (mehtaplı gecelerde sohbet etmek) masdarından **müsâmere** adı da verilmekte, ayrıca gece sohbetine katılana **semîr**, bu meclislerde bulunan gruba da **sâmîr** veya **sümmâr** denilmektedir. Sıcak çöl ikliminin serin gecelerinde bir ateş etrafında, çadırlarda veya meyhanelerde sazlı sözlü eğlenceler tertip edilir, muğanniyeler şarkı söyler, kıssalar, esâtîr, *eyyâmü'l-Arab*'dan hâtralar anlatılır ve meclis müfâharelerle gün ağarınca kadar devam ederdi. Câhiliye şirinde müsamere meclislerinin de bahsi geçer. Meselâ Lebid b. Rebîa, muallakasında latif gecelerin ay ışığında arkadaşlarıyla sabaha kadar yaptıkları sohbetlerden söz eder (Hatîb et-Tebrîzî, s. 191 vd.). Câhiliye dönemi müsamereleleriyle içkili, müzikli olduğu ve şirk, hurafe, müstehcen konular üzerine düzenlendiği için Hz. Peygamber gençliğinden itibaren bunlara hiç katılmamıştır ve bu durumu onun faziletleri arasında yer almaktadır (Kurtubî, XVI, 58). Mekke'deki müsamere

mekânlarının başlıcası Kâbe çevresiydi. Resûl-i Ekrem'in daveti ve Kur'an âyetlerinin tebliği burada yapılan toplantılarda konuşulmuş ve sert tepkilerle karşılanmıştır. Kur'an müşriklerin tavrını gece sohbetlerinde hezeyan etmek şeklinde açıklamaktadır (el-Mü'minûn 23/67; Elmalılı, V, 3459).

Müslümanlar zaman zaman Hz. Peygamber'den kıssa anlatmasını istemişlerdir. Bizzat Kur'an'ın "ahsenü'l-kasas" dediği (Yûsuf 12/3) Yûsuf kıssasının geçtiği Yûsuf sûresi bir rivayete göre böyle bir istek üzerine nâzil olmuş (Taberî, XII, 150) ve bu kıssa çağlar boyu müsamereelerde tekrarlanmıştır. İslâm'ın kabulünden sonra da Câhiliye unsurlarından arındırılan semer toplantıları devam etmiş, bu arada eski dönemden birtakım hâtralar bazan üzüntü bazan da mizah konusu olmuştur. Hadis kaynaklarında semer kelimesi daha çok "sohbet" mânasında geçmektedir. Resûlullah'ın yatsıdan sonra toplu konuşmalar yapmayı uygun bulduğuna dair hadisleri bab başlıklarında "semer" kelimesiyle belirtilmiştir (Buhârî, "Mevâkitü'ş-şalât", 39; Ebû Dâvûd, "Edeb", 23). Resûl-i Ekrem'in bu konuşmaları hoş görmemesinin sebebi, geç saatlere kadar sohbe dalan kimsenin sabah namazına ve işine geç kalması ihtimalidir. Ayrıca Kur'an'da gecenin dinlenme zamanı olarak yaratıldığına dair âyetler bulunmaktadır (el-En'âm 6/96; Yûnus 10/67; en-Neml 27/86; el-Mü'min 40/61). Hz. Ömer de hilâfeti döneminde sohbe daları evlerine gitmeleri için ikaz ederdi (Abdürrezzâk es-San'ânî, I, 561; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, III, 309). Ancak fikhî ve ilmi meseleleri konuşmada bir sakınca görülmemiştir (Tirmizî, "Şalât", 12; İbn Ebû Şeybe, II, 78, 79). Hz. Âişe semerin düğün ehli, misafirler ve gece ibadet eden kimseler için olduğunu söylemiştir (Heysemî, I, 314).

Müsamere geleneği Emevî ve Abbâsî dönemlerinde de sürdürülmüştür. Özellikle saraylarda hikâyeciler, komikler ve kısacıklar bulunurdu. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*'inin sekizinci makalesinin ilk kısmını semer ve esâtîr konusunda yazılan eserlere ayırmıştır. Ona göre ilk gece sohbeti tertip eden kişi İskender'dir ve onun kendisini sohbetleriyle neşelendiren adamları vardı. İbnü'n-Nedîm'in verdiği bilgilerden genel anlamda müsamere konuları üzerine bir fikir edinilebilmektedir. Müellif ilk önce binbir gece masalları ile benzerleri hakkında mâlûmat aktarmakta, ardından insan ve hayvanlarla ilgili masallardan söz etmekte, daha sonra da eski İran ve Hint

MÜSAMERE

masallarına dair kitaplara yer vermektedir. Hint hikâye ve masal kitaplarının başında *Kelîle ve Dimne* zikredilir. Ardından Rumlar'la Bâbilîliler'e dair eserler, Câhiliye ve İslâm dönemine ait, hikâyeleri müsâmere konusu olmuş âşıklara dair *Leylâ ve Mecnûn* gibi eserler gelir (*el-Fihrist*, s. 363-367).

Zamanla müsâmere bir kimsenin başından geçen olaylar, hükümdarların ve devlet adamlarının hikâyeleri (tarih) anlamında kullanılmış, bu bakımdan bazı tarih kitaplarına "müsâmerâtü'l-mülûk, enisü'l-müsâmirin, müsâmeretü'l-ahbâr" gibi adlar verilmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 198, 275, 328; II, 1665, 1666, 1706). Siddîk Hasan Han, bir ilim dalı olarak kabul edilen müsâmeretü'l-mülûkün konusunu hükümdarlarla zâdegân sınıfının başlarından geçen olaylarla yine onların ilgi duydukları hikâyeye, haber, mev'iza, ibret verici meseller ve dünyanın değişik yerlerinde meydana gelen garip olaylar şeklinde tanımlar (*Ebceddü'l-ülûm*, II, 484). Müsâmerenin tasavvuf ehli arasında da benzer bir anlamı vardır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Muḥâdaratü'l-ibrâr ve müsâmeretü'l-aḥyâr fi'l-edebiyyât ve'n-nevâdir ve'l-aḥbâr* adlı eserinde (II, 189 vd.). Hz. Peygamber'in soyu, yakınları, hasâisi, bi'seti, binekleri, silâhları; Hulefâ-yi Râşidîn, Emevî ve Abbâsî halifeleri, diğer peygamberlerin hikâyeleri, nâdir tarihî olaylar, haberler, âyetler, hadisler ve başkalarına ait hikmetli sözler ve muhtelif ahlâkî konulardan söz eder.

Türk halk ve saray kültüründe de müsâmerenin önemli bir yeri bulunmaktadır. Eski Türk kültüründe "ozan, meddah, destan söyleyen, konuşan, hatip" vb. anlamlarda müsâmerecileri ifade eden kelimelerin varlığı dikkat çekmektedir (Ögel, IX, 412 vd.). Osmanlı geleneğinde özellikle uzun kış gecelerinde kahvehanelerin yanı sıra evlerde de toplantılar yapılır ve çeşitli konularda sohbet edilirdi. Emin Nihat, Türkçe'de yayımlanmış Batı tarzındaki ilk hikâye kitaplarından biri olan *Müsâmeret-nâme* adlı eserinin başında uzun kış gecelerinde hoşça vakit geçirmek için yapılan sohbetlere temas eder. İstiklâl Savaşı'ndan sonra eve dönen gazilerin savaş hâatıraları ev ve kahve sohbetlerinin önemli konularından birini oluşturmuştur. Bu sohbetlerde çoğu yazıya dökülmemiş birçok kahramanlık hikâyesi anlatılırdı. Son dönemlerde ise Türkçe'de yalnız okullarda öğrenciler tarafından sunulan temsil gibi gösterilere müsâmere denildiği görülmektedir (*Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, sy. 2140 [1983], md. 84-101).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 399-400; *Lisânü'l-'Arab*, "smr", "flḥ" md.leri; *Müsned*, I, 388, 400; IV, 125; Buhârî, "Mevâkitü's-şalât". 39, 40, 41; Ebü Dâvûd, "Edeb", 23; Tirmizî, "Şalât", 11, 12; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, I, 561 vd.; Ebü Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Ġaribü'l-ḥadîş* (nşr. Muhammed Azîmüddin), Haydarâbâd 1385/1966, III, 309; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 318; İbn Ebü Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Riyad 1409/1989, II, 78, 79; Taberî, *Câmî'u'l-be-yân*, XII, 150; XVIII, 39, 40; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tuceddüd), s. 363-367; Hatib et-Tebrizî, *Şerḥu'l-kaşâ'idi'l-âşr* (nşr. Abdüsselâm el-Havfî), Beyrut 1405/1985, s. 191 vd.; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Muḥâdaratü'l-ibrâr*, İstanbul 1305, II, 189 vd.; Kurtubî, *el-Câmî'*, XII, 136, 137, 138, 139; XVI, 58; Heysernî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, I, 314; *Keşfü'z-zunûn*, I, 198, 275, 328; II, 1665, 1666, 1706; Siddîk Hasan Han, *Ebceddü'l-ülûm* (nşr. Abdülcebbâr Zekkâr), Dimaşk 1978, II, 484; Emin Nihat Efendi, *Müsâmeret-nâme* (haz. Salih Okumuş), İstanbul 2002, s. 22 vd.; Elmalılı, *Hak Dini*, V, 3459; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 2000, IX, 412 vd.; G. de Nerval, *Doğu'da Seyahat* (trc. Selahattin Hilav), İstanbul 2004, s. 616 vd.; Abdel-Aziz Abdel-Meguid, "A Survey of the Terms Used in Arabic for 'Narrative' and 'Story'", *JQ*, I/2 (1954), s. 199-200; "İlkokul, Ortaokul, Lise ve Dengi Okullar Eğitici Çalışmalar Yönetmeliği", *Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, sy. 2140, Ankara 1983, md. 84-101.

NEBİ BOZKURT

MÜSAMERETÜ'L-AHBÂR

(مسامرة الأخبار)

Kerîmüddin Aksarâyî'nin

(ö. 733/1332-33)

Anadolu Selçuklu tarihine dair eseri
(bk. AKSARÂYÎ, Kerîmüddin).

MÜSÂVAT

(المساوات)

Meşhur bir musannife nisbetle
âli olan isnâd anlamında
hadis terimi.

Sözlükte "eşitlik" anlamına gelen müsâvât kelimesi, hadis terimi olarak sonraki dönemde yaşayan bir muhaddisin rivayetinde Hz. Peygamber'e veya bir sahâbî yahut tâbiyye varan isnad zincirindeki râvi sayısının meşhur musanniflerden birinin isnadında geçen râvi sayısı ile aynı olması demektir. Meselâ Nesâî'nin Resûl-i Ekrem'e on bir râvi ile ulaşan bir isnadla rivayet ettiği bir hadisi sonraki tabakalardan bir muhaddisin aynı sayıda râviden oluşan diğer bir isnadla rivayet etmesi halinde iki isnad arasında müsâvat meydana gelir.

Müsâvatın nisbi ulüvvün bir türü olabilmesi için sonraki muhaddisle tanınmış musannif arasında uzun zaman farkı bulunması ve hadisin kaynağına (Hz. Peygamber, sahâbe veya tâbiyye) aynı sayıdaki râvi ile ulaşılması gibi şartlar dolayısıyla müsâvat örnekleri yok denecek kadar azdır. Meselâ Süyûtî, kendisiyle Resûlullah arasında on kişinin bulunduğu âli isnadla üç hadis rivayet ettiğini söylemektedir. Nesâî de, "Hadisi sahih olan bundan daha uzun bir isnad bilmiyorum" diyerek Hz. Peygamber'e on râvi ile ulaşan bir hadis ("İftitâḥu's-şalât", 69) nakletmiştir. Nesâî'nin rivayet ettiği bu hadisi aynı sayıda râvi vasıtasıyla Tirmizî de rivayet etmiştir ("Şevâbü'l-Kur'ân", 10). Bu örnekte Tirmizî ile Nesâî arasında bir müsâvat bulunmakla beraber ulüv söz konusu değildir. Fakat Süyûtî ile Nesâî arasında farklı rivayetler olsa da nisbeten âlî bir müsâvattan söz etmek mümkündür. Esasen müsâvattan bahsedebilmek için tanınmış musannifin rivayetinin kendi dönemindeki rivayetlere nisbetle nâzil, sonraki dönemde yaşayan muhaddisin isnadının ise kendi dönemindeki rivayetlere nisbetle âlî olması ve hadisin aynı sayıdaki râvi tarafından rivayet edilmesi gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "svy" md.; Tirmizî, "Şevâbü'l-Kur'ân", 10; Nesâî, "İftitâḥu's-şalât", 69; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-ḥadîş*, s. 259; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muḡîş*, Beyrut 1399/1979, III, 15-16; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1399/1979, II, 166-167; Ali el-Kârî, *Şerḥu Şerḥi Nuḥbeti'l-fiker* (nşr. Abdülfetâh Ebü Guddê), Beyrut 1415, s. 626-627; M. Abdürraûf el-Münâvî, *el-Yevâkî ve'd-dürer fi şerḥi Nuḥbeti İbn Hacer* (nşr. Murtazâ ez-Zeyn Ahmed), Riyad 1420/1999, II, 244-245; *Tecrid Tercemesi*, Mukaddime, I, 196; Talât Koçyigit, *Hadis İstilahları*, Ankara 1985, s. 36, 309-310; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 277-278.

İBRAHİM HATİBOĞLU

MÜSÂVAT

(المساوات)

İnsanların temel haklar bakımından ve insan olma niteliği itibarıyla eşit kabul edilmesini ifade eden ahlâk ve hukuk ilkesi.

Sözlükte müsâvât kelimesi "ölçü ve değer bakımından eşit olma, iki şey arasındaki eşitlik, denklik" anlamına gelir (*Lisânü'l-'Arab*, "svy" md.; *Tâcü'l-arûs*, "svy" md.). Râgıb el-İsfahânî müsâvatın bir şeyin fiyat açısından değerini ifade etmek için kullanıldığını, bunun da değerdeki eşitlik mânasından geldiğini belirtir (*el-Müfre-*